

УДК 338.124.4

С. С. Пацківський,
 Інститут міжнародних відносин,
 Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

ІНСТИТУЦІЙНО-ЕВОЛЮЦІЙНІ ВИМІРИ СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

У статті висвітлено авторський погляд стосовно розгляду світової фінансової кризи як чинника еволюційних змін в економіці, за умови формування ефективного інструментарію впливу на розвиток економіки з боку інституційного середовища.

Ключові слова: світова фінансова криза, інституції, інституційне середовище, еволюція, еволюційний розвиток, економічна система, антикризове регулювання.

ПРОБЛЕМА ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Інституції розглядаються провідними сучасними вченими як правила гри в суспільстві, що спрямовують людську взаємодію до досягнення певної мети [6]. З огляду на це сучасна світова фінансова криза є для будь-якої країни, в тому числі і для України, тим фактором, що визначає характер розвитку інституцій, тобто формує саме ті правила, які дають можливість досягати вже дещо іншої, зміненої внаслідок впливу кризи мети.

У цьому сенсі важливо визначити, якою має бути мета функціонування економіки за умов впливу кризових явищ. Найбільш логічним в цьому сенсі автор вважає формування передумов, стимулів та інструментів, які сприяли б еволюційному розвитку економіки. Такі стимули мають бути науково обґрунтованими і логічно розвивати теорію еволюційного розвитку суспільства.

Перелічені моменти, як і необхідність розгляду світової фінансової кризи як чинника трансформаційних змін в економіці, етап, на якому мають відбуватись якісні зміни в інституційному середовищі, характерні для еволюційного розвитку і зумовлюють актуальність теми даної статті.

Мета наукових досліджень у межах даної статті полягає в розвитку наукових поглядів стосовно розгляду світової фінансової кризи як чинника еволюційних змін в економіці, за умови формування ефективного інструментарію впливу на розвиток економіки з боку інституційного середовища.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження інституціональної теорії в межах даної роботи базувалось на аналізі наукового доробку останніх десятиліть минулого — початку ХХІ ст., представленого роботами на стику економічної теорії, права, соціології, психології, політології таких авторів, як Т. Веблен, Дж. Коммонс, Дж. Гелбрейт (так звані "старі" інституціоналісти) та Д. Норт, Р. Коуз, Г. Мюрдаль, У. Істерлі, К. Менар, Ф. Бем, В. Ойкен, Л. Тевено (неоінституціоналісти).

Автор даної роботи віддає перевагу поглядам неоінституціоналістів, логіка досліджень яких будується не від аналізу окремих випадків до узагальнень, а на базі єдиної економічної теорії, починаючи від загальних принципів неокласичної економічної теорії і до пояснення конкретних явищ суспільного життя.

У контексті проблематики даної статі важливим є дослідження праць вчених школи еволюціоністів, представників якої є Й. Шумпетер, А. Алчіян.

Інституційна теорія активно розвивається, що значною мірою зумовлено намаганнями комплексного дослідження складних економічних процесів в умовах всесвітньої глобалізації, поглиблення міжнародного поділу праці. В цьому сенсі інституційна теорія є ефективним інструментом дослідження світових фінансових криз, які, на думку провідних вчених (М. Туган-Барановський, А. Шпітгоф, Л. Поле, Й. Шумпетер), є природною складовою економічного розвитку суспільства. Регулярні, закономірно повторювані кризи є обов'язковою фазою еволюційного розвитку економічної системи.

ВИКЛАДЕННЯ МАТЕРІАЛУ ТА РЕЗУЛЬТАТИ

У сучасній економічній теорії виникнення криз пов'язується з необхідністю вирішення системного конфлікту між існуючою раніше системою, потенціал прогресивного розвитку якої майже вичерпався, та новою системою, елементи якої на еволюційно новому рівні зароджуються і підтверджують необхідність свого існування, наслідком чого є виникнення кризових явищ. З огляду на це кризи слід розглядати не лише як чинник, що створює суттєві проблеми економіки, але і як прогресивне явище, що сприяє еволюції економіки.

Автором даної роботи сформульовано концептуальну схему дослідження проблеми забезпечення еволюційного розвитку економіки в умовах світової фінансової кризи через формування ефективного інституційного середовища (рис. 1).

Представлена схема висвітлює логіку дослідження порушеної в роботі проблеми.

Характеризуючи, як відзначено на схемі, взаємозв'язок стійкого економічного зростання та еволюційного розвитку економіки, слід відзначити, що розвиток — це, перш за все, незворотна зміна. В цьому сенсі абсолютно стійка система не здатна до еволюційного розвитку, бо вона пригнічує будь-які відхилення від свого стану і за будь-якого втручання зовні чи прояву внутрішніх конфліктів повертається до рівноваги [1].

Саме незворотність змін передбачає, що економічна система під впливом зовнішнього середовища чи внутрішніх системних протиріч здатна до переходу на якісно новий рівень еволюційного розвитку, проте ці зміни за певних умов можуть призвести й до деградації системи [9]. Отже, саме умови визначають характер змін в економічній системі і за певних умов в системі можуть виникнути як еволюційні, так і руйнівні процеси [3]. Важливим в цьому сенсі є визначення

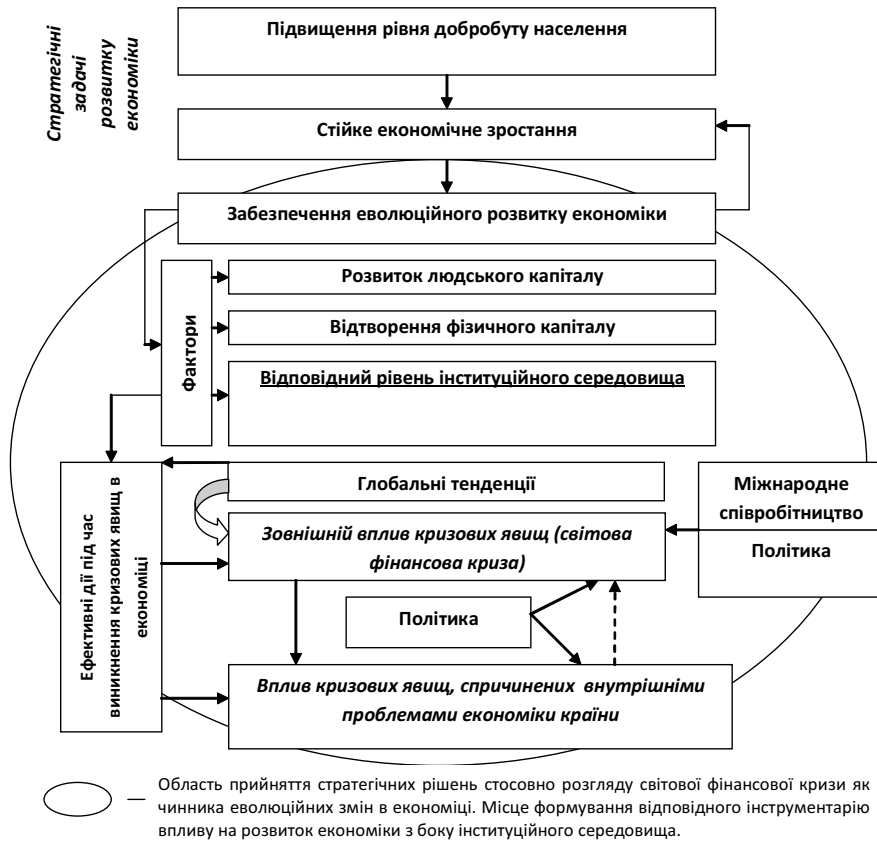

Рис. 1. Концептуальна схема дослідження проблеми забезпечення еволюційного розвитку економіки в умовах світової фінансової кризи через формування ефективного інституційного середовища

форми та змісту, власне, тих умов, за яких мають виникнути процеси еволюційного впорядкування системи.

Автор даної роботи, з огляду на результати дослідження теоретичної бази інституційної теорії, вважає, що такі умови формуються, в першу чергу, інституційним середовищем. Доказом цього є те, що Д. Норт, лауреат Нобелівської премії, трактує положення інституційної теорії, вважає, що інституції — це системи соціальних правил, до яких включаються норми поведінки, юридичні й формальні правила. Він вважає, що інституції впливають на функціонування економіки через дію на витрати обміну виробництва, визначаючи розмір сукупільних витрат, в першу чергу трансформаційних, які складаються із витрат виробничих чинників (праці, капіталу, землі), залучених для зміни технологій та предметів [6].

Проте, трансформуватись можуть не лише технології, але й власне інституції. Як відзначає Д. Норт, "функція офіційних правил — підтримка не всіх, а лише певних видів обміну", наприклад, в США "закони про патенти і торговельні таємниці були спрямовані на підвищення витрат на ті види обміну, котрі, як вважалось, перешкоджатимуть інноваціям".

Механізм розвитку інститутів передбачає пристосування поведінки, способу мислення людей до зміни умов розвитку економіки під впливом кризових явищ, внаслідок чого сама сутність трансформаційного процесу в умовах світової фінансової кризи визначається як процес еволюційних інституційних змін [8].

Звертаючись до теорії еволюційної економіки, слід відзначити, що провідні вчені-еволюціоністи в першу чергу вивчають економічну систему в динаміці, аналізуючи фактори та процеси, що визначають розвиток економічної системи, на відміну від представників класичної та неокласичної шкіл, основний предмет досліджень яких — пошук рівноваги в економічній

системі, що, як доводить практика розвитку суспільства, є неможливим [3, 7].

На думку еволюціоністів, розвиток економічної системи виражається в розвитку системних зв'язків, відносин та процесів, що, на думку автора даної роботи, найбільше відповідає порушеній в роботі проблематиці, в той же час слід відзначити недостатню сформованість еволюційної теорії на даний момент, дана теорія розвивається, що потребує, зокрема, й дослідження емпіричної бази світової фінансової кризи.

Економіка є продуктом досягнутого рівня суспільного розвитку країни й залишається стійкою доти, доки цьому рівневі відповідає. Соціально-економічна дійсність являє собою потік безперервних і різноманітних кількісних й якісних змін, тому економічна система, як і будь-яка інша, може ефективно функціонувати тільки за умови злагодженості й цілеспрямованості дій її елементів. У ході розвитку відбувається ламання старих і створення нових інститутів, відносин, зв'язків, при цьому система не встигає досягти стійкої економічної рівноваги, оскільки зовнішні й внутрішні фактори її функціонування знову змінилися — як наслідок, виникають нові макро- й мікроекономічні, соціальні й політичні зрушення, виявляються нові закономірності й тенденції [2]. Виходячи із цього, немає сенсу аналізувати примарну рівновагу, набагато важливішим є розуміння системних змін, їх характеру і спрямованості, аналіз факторів, що визначають ці зміни, як і передбачає еволюційна теорія. Саме сприйняття і розуміння цих факторів впливу дозволить знайти адекватні механізми впливу на інституційне середовище.

Рушійною силою еволюції економічної системи її розвитку служать перманентні порушення стабільності цієї системи внаслідок нерівномірності розвитку окремих її елементів і відносин усередині системи. Значного впливу в цьому сенсі завдають невідповідності темпів і напрямів процесів розвитку, що відбуваються як в самій системі, так і у зовнішньому середовищі.

Зі сказаного вище можна зробити висновок про те, що якщо прийняти концепцію ефективності економіки за умов її еволюційного розвитку як основну точку відліку, то залишаться важливі причини для адаптації інституційного середовища до умов світової фінансової кризи з метою забезпечення еволюційного розвитку економіки (рис. 2).

Залежно від конкретних історичних умов, економічного становища країни, стану світової й національної економічної системи змінюються завдання, форми й методи здійснення економічної політики, спрямованої на зменшення наслідків впливу кризових явищ та стимулювання еволюційного розвитку економіки через зміну інституційного середовища.

В одних випадках концентруються зусилля на подоланні наслідків світової фінансової кризи, в інших — на посиленні економічного зростання, скороченні й зменшенні економічного спаду тощо. Форми й методи антикризового регулювання визначаються чинним антикризовим законодавством, нормативно-правовими актами органів державної влади, зрештою, і визначає стан інституційного середовища на конкретний момент часу, в тому числі на момент фінансової економічної кризи.

У розпорядженні органів антикризового регулювання є наступні основні інструменти, що впливають на інституційне середовище в умовах світової фінансової кризи [5, 9]:

- прямий контроль (нормування, планування, районування, ліцензування тощо);
- непрямий контроль, традиційно використовуваний при оподатковуванні, державних витратах й участі держави у виробництві, наприклад, через державні підприємства;
- установи, що контролюють виконання вимог законодавства (наприклад, антимонопольний комітет, комітет по контролю за цінами);

- проведення монетарної й боргової політики (регулювання фінансових інститутів).

Стосовно форм і методів дій в умовах світової фінансової кризи, існує взаємозв'язок між характером кризової ситуації і способами подолання негативних наслідків цієї ситуації. Протягом всієї історії світової економіки антикризові перетворення здійснювалися тоді, коли криза вже наступила де-факто, а її причини й наслідки належною мірою себе виявили. У цьому зв'язку антикризові заходи, незалежно від їхньої ефективності, були спрямовані лише на подолання наслідків кризи, але не на зменшення її загострення і аж ніяк не на формування передумов виходу на траєкторію сталого еволюційного розвитку через ефективні дії під час та після кризи [9].

На сьогоднішній день завдання органів регулювання не повинне більше зводитися до розробки й реалізації заходів, що сприяють подоланню кризової ситуації і її наслідків. Проведення в життя концепції стійкого еволюційного розвитку ґрунтується на передбаченні й недопущенні несприятливого розвитку ситуації, що докорінно змінює методологічну базу антикризового управління. Її невід'ємними складовими стають положення еволюційної теорії, системний і ситуаційний підходи.

Одночасно підвищуються вимоги до розробки якісних прогнозів, моделювання поведінки економічних систем, планування, а також аналізу результатів перетворень як найважливішого елемента самонавчання й розвитку системи регулювання.

ВИСНОВКИ

Фінансова криза визначається як хворобливий стан економіки, у якому економічний розвиток досягає певної межі, яка визначає не лише руйнування ознак існуючої системи, проте може стати стимулом для її еволюції на новий рівень. Криза, з одного боку, виступає як перерва в процесі відтворення й нагромадження капіталу, з іншого — є механізмом усунення диспропорцій, відновлює рівновагу між виробництвом, обміном і розподілом.

З огляду на це кризи слід розглядати не лише як чинник, що створює суттєві проблеми економіки, але і як цілком обґрунтоване прогресивне явище, що виконує наступні функції: послаблення і усунення застарілих елементів пануючої, але тієї, що вже вичерпала свій потенціал, економічної системи; розчищення можливостей ствердження елементів нової системи; випробування і передача до нової системи елементів, що акумулюються і переходять в майбутнє.

У роботі сформульовано концептуальну схему дослідження проблеми забезпечення еволюційного розвитку економіки в умовах світової фінансової кризи через формування ефективного інституційного середовища та визначено причини для адаптації інституційного середовища до умов світової фінансової кризи з метою забезпечення еволюційного розвитку економіки.

Автор концентрує увагу саме на дослідженні таких характеристик, як економічне зростання та фінансова криза

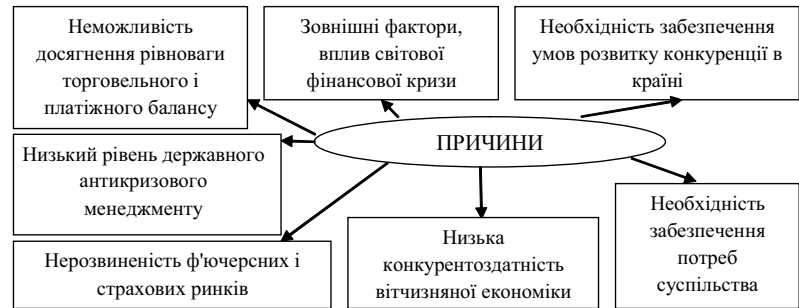

Рис. 2. Необхідність адаптації інституційного середовища до умов світової фінансової кризи з метою забезпечення еволюційного розвитку економіки України

як наслідок спаду в економіці в їх взаємозумовленості, взаємозв'язку, орієнтуючись на необхідність формування наукових рішень, які сприяли б зменшенню негативних проявів кризових явищ та актуалізації можливостей для посилення динаміки еволюційного розвитку економіки внаслідок ефективної діяльності на державному, міждержавному та глобальному рівні до та під час кризи.

Світова фінансова криза в цьому контексті виступає як чинник еволюційних змін в економіці й потребує, як аргументовано в даній статті, формування ефективного інструментарію впливу на еволюційний розвиток економіки з боку інституційного середовища. Тобто саме вплив на інституційне середовище до, під час та після виходу з кризи з застосуванням адекватного ситуації інструментарію є передумовою переходу на новий, еволюційний рівень розвитку внаслідок подолання кризових явищ.

Виходячи із цього, важливим завданням економічної науки є формування теоретичних основ і методологічних підходів, здатних забезпечити для економічних систем різних рівнів вихід на траєкторію стійкого еволюційного розвитку.

Література:

1. Абалкин Л.И. Логика экономического роста. — М.: Ин-т экономики РАН, 2002. — 228 с.
2. Білорус О.Г., Лук'яненко Д.Г., Поручник А.М. Методологічні проблеми дослідження інтернаціоналізації та глобалізації // Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації: монографія / За ред. Д.Г. Лук'яненка. — К.: КНЕУ, 2001. — С. 6—18.
3. Бобылев С.Н., Гирусев Э.В., Перелет Р.А. Экономика устойчивого развития: учебное пособие. — М.: Изд-во Ступени, 2004. — 303 с.
4. Делягин М.Г. Мировой кризис. Общая теория глобализации: курс лекций. — М.: Институт проблем глобализации (ИПРОГ), 2003. — 768 с.
5. Новицький В.Є., Плотников О.В. Міжнародні валютно-фінансові інструменти в моделі відкритої економіки // Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації: монографія / За ред. Д.Г. Лук'яненка. — К.: КНЕУ, 2001. — С. 385—430.
6. Норт Д. Институції, іституційна зміна та функціонування економіки. — К.: Основи, 2000. — 198 с.
7. Сухарев О.С. Основные понятия институциональной и эволюционной экономики: краткий курс лекций / РАН, Институт экономики. — Москва, Брянск, 2004. — 127 с.
8. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории. — М.: Дело, 2003. — 464 с.
9. Чугаев О.А. Валютные кризисы как фактор экономического роста // Экономика Крыма. — 2003. — № 9. — С. 34—36.

Стаття надійшла до редакції 31.05.2010 р.